

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שם-הפעולה ומשמעותו

(ליחסי לשון והיגיון)

ג. העשייה והעשוי

מי העושה?

מפני מה אמרנו, שהבחנת העצם מן הפעולה קשה היא ולעתים צריכה כביכול עיון פילוסופי? מפני שבמציאות אי-אפשר להפריד ביניהם. כשם שאי-אפשר להפריד את פעולת השלהבת מחומר הפתילה, כך אין להפריד את הצמיחה מן הצמח ולא את פעולת הסתימה מחוצאתה, הסתימה. ברור, שיש קשר בין הפעולה ובין העצם, אבל מתוך הביטוי לא ברור, מהו. אם אומר אדם „עשיתי לי סתימה בשן“ — אנו מבינים מיד, שיש כאן משהו, שיש בו משום פעולת הסתימה. אבל מי הסותם כאן, הפּעִיגְט בקספו, או רופא השיניים, או שמא הסתימה היא הסותמת?... על כל פנים יש כאן יחס כלשהו לתהליך הסתימה, והואיל ולא ברור מהו אותו היחס, הריהו נקרא בסתם — סתימה, שם פעולה, בלי לציין את העצם הקשור בפעולה. הרבה אתה מוצא כאלה בלשון. הנה תנור חם לפנינו, סימן שבוער, אבל מה בוער כאן? התנור בוער? הנפט בוער? או שמא האש בוערת?... קשה להחליט, אף שלכל הדעות משהו בוער כאן, והאש אש, ואפשר להתחמם ואף להיכוות. אלא שהלשון מתעתעת בנו לחפש, איות עצם הוא הבוער כאן. הוא הדין באותה שן שנסתמה. אף

שאין שר הלשון מגלה לנו, מי הסותם, הואיל ויש כאן פעולת סתימה, נוח להשתמש בשם הפעולה, אף שלא ברור, עם איזה עצם קשורה הפעולה ומה טיבו של אותו קשר.

יחסים פעולה ועצם

כי היחס שבין הפעולה ובין העצם עשוי להיות מכל המינים, לאו דווקא פעולה ותוצאה. אמנם יש שהפעולה יוצרת את העצם, כגון יציקה שנוכרה: פעולת היציקה יוצרת חומר, שגם הוא נקרא יציקה. אבל יש גם להפך, שהעצם גורם את הפעולה. כביסה שהיא כבדה במשקל (כלומר קבקים) גורמת כביסה קשה וממושכת, "כביסה" שנייה פירושה עבודה. ויש פעולה, שהיא דורשת לא עצם אחד, אלא שני עצמים, עצם פועל ועצם מופעל, כגון כיסוי: כיסוי המזון בכיסוי של זכוכית נעשה על ידי האדם המכסה, שלוקח את הכיסוי בידו ועושה את פעולת כיסוי המזון. ויש פעולה, שאין אנו רואים בה אלא את העצם הפועל, כגון: גידול: "גידול איטי של הגידול המסוכן", הגידול עצמו גדל ונתון בתהליך של גידול! כלומר "גידול" הריהו שם של פעולה עומדת, ו"כיסוי" — שם של פעולה יוצאת. ועוד כל מיני יחסים יש בין הפעולות לבין העצמים, והם עשויים להתבטא בכל מיני יחסים דקדוקיים: יחס של את, יחס של ב, על-ידי, של, דרך, מן, למשל: הכניסה דרך הכניסה השנייה (כאן פעולת הכניסה נעשית דרך העצם, שגם הוא נקרא כניסה). הגנת היישוב על-ידי ההגנה — כאן הפעולה נעשית על-ידי העצם, וכן הנהלת

העניינים על-ידי ההנהלה. השלמת הקיבוץ על-ידי השלמה מן הנוער. או יחס ב: ריהוט המשרד בריהוט מודרני — כאן פעולת הריהוט נעשית בעצם, שגם הוא נקרא ריהוט; וכן ציוד מהיר של הצבא בציוד כבד; סתימת החורים בסתימת גבס. הפרשתן של כל מיני הפךשות, בליטתן של כמה בליטות — כאן היחס הוא „של“, ובייחוד, כאמור, ביחס הפעולה להוצאתה: בשעת יציקתו את יציקת הברזל; כאן היחס „את“.

בכל אלה אותה מלה עצמה משמשת גם פעולה וגם עצם הקשור באותה פעולה, ובכל מיני קשרים: סיבה או תוצאה, יוצר או יצור, מקום או מכשיר, הכול לפי העניין; ושם-הפעולה, שהוא סתמי, יוצא ידי כל הקשרים וכל היחסים למיניהם.

כשהעשוי אינו חומר

פעולת הבישול תוצאתה תבשיל, והיא תוצאה של ממש. אבל יש גם תוצאות אחרות. מעשה ההריסה סופו קרס, ופעולת ההסכמה תוצאתה הסכם, והסדרת עניינים סופה הסדר. גם באלה הראשון פעולה, והשני תוצאתה. אבל מבחינה ממשית, מה בכל זאת בין „הריסה“ ל„קרס“? כאן המעשה ותוצאותיו דומים זה לזה כל כך, עד שקשה להבחין ביניהם. אין זה כ„בישול“ ו„תבשיל“. איך אפוא נסביר לעצמנו את ההבדל שבין „הסכמה להסכם“, בין „הסדרה“ ל„הסדר“? הפעם אין התוצאה ניתנת למשש באצבעות.

תשובת הדבר: אמנם "הרס" אינו מסמן חפץ מסוים, אבל מסמן הוא סכום של חפצים שהם הרוסים. כשם ש"הסכם" של הנייר הוא דבר של ממש, ובו סעיפים כתובים בדיו, כך "הסכם" שבעל פה גם הוא סכום של משפטים מנוסחים, שלפיהם נוהגים הצדדים המסכימים. וסכום זה הרי הוא תוצאה מפעולת ההסכמה. וכן "הרג רב" הוא סיכום ותוצאה מפעולת ההריגה; הרכב או תרכובת אינם אלא סכום של חומרים, שצורפו בשעת ההרכבה. נמצא ש"הסכם" ו"הסדר" עדיין הם שמות לדברים עשויים, מה שמבדיל איתם מ"הסכמה" ומ"הסדרה", שאינם אלא פעולות. בקיצור, משקל הפעולה למעשה, ומשקל הפעולה לדבר העשוי.

שמות הפעולה בבניינים הפעיל, פיעל, וקל ואולם גם כאן אתה מוצא, שלא תמיד סיפקה הלשון צורות מיוחדות להבחין בין המעשה ובין הדבר העשוי. כל עצמם של השמות "מעשה" ו"עבודה" משמעם כפול: "עבודה קשה" פירושה עשייה, "עבודה יפה" — הדבר העשוי; "בשעת מעשה" פירושו בשעת העשייה, "אדון כל המעשים" כל הדברים העשויים. כלומר, "עבודה" ו"מעשה" מציינים את העבודה ואת המעשה וגם את תוצאות העבודה והמעשה. פעולת ההחרבה עושה חורבן, אבל תוצאתו של תיקון גם הוא נקרא תיקון, וסירוב מביא לידי סירוב; כאן אין משקל שני לציין את התוצאה. כלומר, בניין הפעיל

מאפשר לעתים שתי צורות, הפעלה והפעל, אבל בניין פיעל אינו נוח אלא לצורה אחת: פיעול. ולכן על ידי חתרת נדרים ניתן הֶתֵּר, ובהכשרת מאכלים ניתן הֶכְשֵׁר. אבל באיסור טרפות מטילים איסור. — מלת איסור משקל אחד לה לציין את העשייה ואת העשוי. הוספת אחוים מתבטאת בתוספת, אבל ניכוי אחוים מביא לידי ניכוי, וקיצוץ משכורת לידי קיצוץ. שוב אפוא, כשהבניין פיעל, אין שני משקלים נפרדים לעשיית ולדבר העשוי. באיסוף של בולים מגיעים לידי אוסף, אבל כינוס של צירים היה מביאם אל הכינוס, עד שלא חידש דוד רמו את השם "קָנָס". הרכבה סופה הרכב, אבל צירוף סופו גם הוא צירוף. וכן הבדלה עושה הבדל, אבל פילוג הסיעה מביא לידי מצב, שגם הוא נקרא פילוג. בשעת זיוף התוצרת הדבר המזויף גם הוא שמו זיוף, ועבודת הפירוש תוצאתה גם היא פירוש. המלה סיפור מציינת גם את פעולת המספר וגם את הדבר המסופר. כאמור, אין כאן אלא סיבה דקדוקית, שאין בניין פיעל מאפשר שתי צורות. שום כלל הגיוני אין כאן, אלא הכול תלוי במספר הכלים הדקדוקיים המצויים תחת ידנו.

אבל גם בבניין קל אין קביעות. הריסה סופה הרס, אבל סתירה גם סופה סתירה. חקירה מסתיימת במחקר, אבל תוצאת המחיקה גם היא מחיקה. ואפילו בניין הפעיל, שהוא נותן מקום לשני משקלים — הפעלה והפעל — גם בו אין טורחים לנצל את

שתי צורותיו לשם הבחנה. את הסיכום של הסברה קוראים בשם הסבר, אבל הסיכום של פעולת ההוכחה גם הוא נקרא הוכחה. ולפיכך יש שאנו טוענים כנגד פלוני, שהוכחתו אינה הוכחה, כלומר שפעולתו לא הגיעה לכלל התוצאה הראויה — שמה שעשה אינו עשוי. והלא כה דרכי לשוננו מאז: העשייה והעשוי משקל אחד לשניהם. וכן הקדמת דברים והגדרת מונחים אינן נעשות אלא על ידי הקדמה כתובה והגדרה מנוסחת. לאחר פעולת ההשמטה המקום הריק גם הוא נקרא השמטה. פעולת ההגייה מולידה הנה. אבל פעולת ההטעמה תוצאתה גם היא הטעמה. אמור מעתה, אם אין שני משקלים מצויים, כבבנין פיעל, אין מבחינים כלל, וגם אם ישנם, כבבנין הפעיל, לא תמיד מנצלים אותם לצורכי דיוק שבהיגיון.

הדיבור והמדובר

פרשה מיוחדת בהבחנות הללו הן פעולות הדיבור כנגד תוצאותיהן, שהן הדבר המדובר. הדיבור והמדובר שניהם פורחים באוויר, ואין בהם ממש, ואין תמה, שהם נראים כדבר אחד. אבל הכול מודים, שיש הבדל כלשהו בין „אמירה” ל„אמרה”, בין „הנמקה” ל„נימוקים”, בין „ספירה” ל„מספר”.

אבל גם כאן לא תמיד נתבוכנו בשני שמות נבדלים. למשל ייעוץ נבדל מעצה בגלל גזרת פיי, שמאפשרת משקל מיוחד בהשמטת היו"ד. לעומת זה הרצאה

משתמעת לשני פנים: לפעולת המרצה ולדברים המורצים. ולא כל שכן ביטוי, כינוי, גידוף — משמעם כפול: (א) פעולת האדם בפיו, (ב) המלים עצמן היוצאות מפיו, שגם הן נקראות ביטוי, כינוי, גידוף; כי בניין פיעל, כאמור, אינו נותן מקום להבחנה. וכן בשאר הבניינים לא נתגבשה שום שיטה בענייני הדיבור לסוגיהם בשביל להבדיל בין העשייה ובין הדבר העשוי. פעמים ניתן להבחין: „חריזה“ ו„חרוז“, „זמרה“ ו„מזמור“, אבל לא כן „שיר“ או „שירה“. בבית־המקדש היו לוויים הממונים על השיר, כלומר על עבודת השיר. וגם פרק מסוים בתהלים נקרא שיר, שהיו הלוויים אומרים בבית־המקדש. והוא הכפל במשמע של שירה: שירת ציפורים (פעולה). וכנגדה שירת האזינו, שאינה פעולה, אלא יצירה מוגמרת. כיום אנו מבחינים יפה בין נגינה ובין ניגון, אבל אין אנו רואים שום גבול בין זעיקה ובין קול וְצֶקָה, בין פעולה של חיוך לבין חיוך שעל שפתי המחייך, בין פעולת הצחיקה ובין צחוק. כשאמר שלום עליכם „צחוק יפה לבריאות“ לא נתכוון לקול הצחוק, אלא לפעולת הצחיקה.

לעתים מתבקשת הבחנה כזאת ואינו נעשית. על ידי השגת המטרה מגיעים להשג, אבל ידי הגשמת המזון אין מגיעים להגשם: הגשמה כפולת משמעות היא ומציינת גם את התהליך, העלול להימשך דורות, וגם את התוצאה, שגם היא נקראת באותו שם, ולא עלה על דעת איש ליחד לה שם אחר. יתרה מזו, גם כשנראה צורך, פעמים

אין מוררזים לחדש חידושים. אחרי הֶרְכָּבָה מגיעים לֶהֶרְכָּב, סיכומי ההסברה שמם הַסֵּבֶר, אבל תוצאות ההצבעה נקראות „תוצאות ההצבעה“; שום משקל מיוחד לא נתחדש כאן. משונות דרכי לשון.

מעגל הקסם של סיבה ותוצאה

ומשונות מאלה אותן דרכי לשון, שלא בלבד שאינן משרתות את ההיגיון, אלא פעמים מוליכות אותנו שולל. נתבונן נא בשרשרת הזאת: הַפְּלָה גורמת נפילה, וסוף נפילה מפולת; הַקְּתָקָה גורמת כתיבה, וכתיבה עושה קֶתֶב, הפראה גוררת פרייה, ופרייה מביאה פרי; חיזוק מביא לידי התחזקות, וסופה של זו חֲזָקָה. עד כאן שרשרת הסיבות והתוצאות מתיישבת יפה. ואולם איך ניישב את השרשרת הזאת: ריבוי גורם התרבות, והתרבות מביאה לידי ריבוי; ריכוז מביא לידי התרכזות, והתרכזות סופה ריכוז; פיזור עושה התפזרות, ומרוב התפזרות מגיעים לידי פיזור; גילוי דבר מביא אותו להתגלות, ועל ידי התגלות הוא בא לידי גילוי... הרי זה כמעגל קסם, שקשה להיחלץ מתוכו. אין זאת כי אם מלכודת שנלכדנו בלשוננו, ועלינו למצוא, באיזה מקום טמון הפח. והפח הרי הוא שוב אותו משקל פיעול המשתמע לשני פנים: פיזור פירושו האחד — לפזר, ובזה הוא גורם התפזרות, אבל פירושו השני — מצב מפוזר, שהוא תוצאה מהתפזרות, ולא סיבתה. וכן ריבוי משמעו להרבות, וגם להיות במספר

מרובה; וכן ריכוז, וכן גילוי, וכן קיום, שפירושו
שניים: לקיים וגם להתקיים. האומר „קיבוץ גלויות“
לא ברורה כוונתו: אם לתהליך של קיבוץ גלויות, כלומר
התאספות הגלויות, או למצב הנכסף של קיבוץ גלויות,
כלומר אוסף של גלויות. מעתה אם נשמע, ש„פילוג“
גורם „התפלגות“, ו„התפלגות“ סופה „פילוג“,
ש„ליכוד“ או „איחוד“ גורם „התלכדות“
ו„התאחדות“, ואלה מביאות לידי „איחוד“ ו„ליכוד“,
או ש„חידוש“ גורם „התחדשות“, ו„התחדשות“
מביאה לידי „חידוש“ — אין זו אשמת ההיגיון, אלא
הלשון בתהפוכותיה היא המהתלת בנו. כפילות המשמעות
שבמשקל פיעול (חידוש, איחוד, פילוג, קיבוץ, קיום) גם
לתהליך וגם למצב, גם לפעיל וגם לפסיל, היא המערבבת
עלינו את שורת ההיגיון.